

21. Інститут рукопису НБУВ. – Ф.233. – №6.
 22. О переносе из библиотеки Софийского собора 15 портретов митрополитов киевских в Софийский митрополичий дом // Державний архів м. Києва. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.225.
 23. Реестр богослужбных книг Киево–Софийского собора // Там само. – Спр.303.
 24. О религиозно–нравственных чтениях в Софийском соборе // Там само. – Спр.294.
 25. О преподношении адреса П. Лебединцеву // Там само. – Спр.332.
 26. Атеатат П. Лебединцева // Там само. – Спр.338.
 27. Ефрем (Кицай). Митрополит Киевский Филарет (Амфитеатров) 1779–1857. Его жизнь и пастырское служение. – Киев: Издательство «Благовест», 1999. – 128 с.
 28. Указы Киево–Софийскому собору за 1839 г. // Державний архів м. Києва. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.110.
 29. Указы Киево–Софийскому собору за 1852 г. // Там само. – Спр.138.
 30. Указы Киево–Софийскому собору за 1857 г. // Там само. – Спр.152.
 31. Указы Киево–Софийскому собору за 1881–1882 гг. // Там само. – Спр.278.
 32. Указы Киево–Софийскому собору за 1876 г. // Там само. – Спр.235.
 33. Указы Киево–Софийскому собору за 1877 г. // Там само. – Спр.240.
 34. Опись имущества Собора за 1803 г. // Там само. – Оп.2. – Спр.5.
 35. Щеглов Г. Э. Хранитель. Жизненный путь Федора Михайловича Морозова. – Минск: ВРАТА, 2012. – 366 с.
 36. Інститут рукопису НБУВ. – Ф.33. – №2979 Доповідна записка про обслідування бібліотеки Софійської філії та акти про передачу бібліотеки до ВБУ 1931–1932.

References

1. Orlovskij P. Sv. Sofija Kievskaja nyne Kievo–Sofijskij sobor. – Kiev: Tip. S. V. Kul'zhenko, 1901. – 74 s.
 2. Petrov N. I. Opisanie rukopisnyh sobranij, nahodjashihhsja v gorode Kieve. Vyp.3. Biblioteka Kievo–Sofijskogo Sobora. – Moskva: Universitetskaja tip. 1904. – 372 s.
 3. Evgenij (Bolhovitinov). Opisanie Kievo–Sofijskogo sobora i kievskoj ierarhii. – Kiev: v tipografii Kievo–Pecherskoj lavry, 1825.
 4. Carskij ukaz Sinodu o sodержanii arhierijskikh domov i monastyrej v Maloj Rossii 1786 g. // Derzhavnyj arhiv m. Kyjeva. – F.3. – Op.1. – Spr.7.
 5. Ukazy Kievskoj duhovnoj dikasterii Kievo–Sofijskomu soboru za 1799 g. // Там само. – Спр.16.
 6. Ukazy Kievskoj duhovnoj dikasterii za 1800 g. // Там само. – Спр.17.
 7. Ukazy protoiereja Ioanna Levandy za 1804 g. // Там само. – Спр.25.
 8. Ukazy Kievskoj duhovnoj dikasterii za 1805 g. // Там само. – Спр.29.
 9. Reestr ishodjashhix bumag za 1806 g. // Там само. – Спр.31.
 10. Ukazy Kievo–Sofijskomu soboru za 1805 g. // Там само. – Спр.40.
 11. Ukazy Kievskoj duhovnoj dikasterii za 1802 g. // Там само. – Спр.20.
 12. Ukazy Kievskoj duhovnoj dikasterii za 1807–1818 gg. // Там само. – Спр.34.
 13. Там само. – Ark.50.
 14. Raport ob uvol'nenii Ol'shevskogo i peredache vsego imushhestva Sobora // Там само. – Спр.47.
 15. Perepiska s Vremennoj komissiej dlja razbora drevnih aktov s Sofijskoj bibliotekoj // Там само. – Спр.142.
 16. Ukazy Kievo–Sofijskomu soboru za 1852 g. // Там само. – Спр.138.
 17. O vypiske knig iz Moskovskoj Sinodal'noj tipografii // Там само. – Спр.135.
 18. O sodержanii Kievo–Sofijskogo uchilishha // Там само. – Спр.350.
 19. Ukazy Kievo–Sofijskomu soboru za 1824 g. // Там само. – Спр.65.

20. Ukazy Kievo–Sofijskomu soboru za 1825 g. // Там само. – Спр.66.
 21. Institut rukopisu NBUV. – F.233. – №6.
 22. O perenose iz biblioteki Sofijskogo sobora 15 portretov mitropolitov kievskih v Sofijskij mitropolichij dom // Derzhavnyj arhiv m. Kyjeva. – F.3. – Op.1. – Spr.225.
 23. Reestr bogoslužebnyh knig Kievo–Sofijskogo sobora // Там само. – Спр.303.
 24. O religiozno–nравstvennyh chtenijah v Sofijskom sobore // Там само. – Спр.294.
 25. O prepodnoshenii adresa P. Lebedincevu // Там само. – Спр.332.
 26. Атеатат П. Лебединцева // Там само. – Спр.338.
 27. Ефрем (Кицай). Митрополит Киевский Филарет (Амфитеатров) 1779–1857. Его жизнь и пастырское служение. – Киев: Издательство «Благовест», 1999. – 128 с.
 28. Указы Киево–Софийскому собору за 1839 г. // Derzhavnyj arhiv m. Kyjeva. – F.3. – Op.1. – Spr.110.
 29. Указы Киево–Софийскому собору за 1852 г. // Там само. – Спр.138.
 30. Указы Киево–Софийскому собору за 1857 г. // Там само. – Спр.152.
 31. Указы Киево–Софийскому собору за 1881–1882 гг. // Там само. – Спр.278.
 32. Указы Киево–Софийскому собору за 1876 г. // Там само. – Спр.235.
 33. Указы Киево–Софийскому собору за 1877 г. // Там само. – Спр.240.
 34. Опись имущества Собора за 1803 г. // Там само. – Оп.2. – Спр.5.
 35. Shheglov G. Je. Hranitel'. Zhiznennyj put' Fedora Mihajlovicha Morozova. – Minsk: VRATA, 2012. – 366 s.
 36. Instytut rukopysu NBUV. – F.33. – №2979 Dopovidna zapyska pro obsliduvannja biblioteki Sofijs'koi' filii' ta akty pro peredachu biblioteki do VBU 1931–1932.

Zaiets E. V., candidate of historical sciences, researcher Vernadsky National Library of Ukraine (Ukraine, Kyiv), lena_zaiets@ipnet.ua

Library of the Kiev–Sofia Cathedral: the history of formation and the present state

The history of the Kyiv–Sofia Cathedral's library's formation from the foundation of the monastery for Petro Mohyla, its transformation into the cathedral library to the closure and transfer to the National Library of Ukraine is researched in this article. Attention is paid to ways of its filling, peculiarities of material liability for the purpose of better preservation, introduction of rules of use and attempts to systematize. In addition, we have considered the conditions, which were applicable to the book collection that was transferred to the National Library of Ukraine. The composition of the library is revealed. The oldest part, which was inherited from the monastery in 1786 – this is mainly Latin books of the church's fathers. The largest personal libraries in its composition including Timothy (Shcherbatsky), Varlaam (Yasinsky), Ioasaph (Krokovsky), Eugenij (Bolhovitinov). Local newspapers and academic journals mainly represent sets of religious periodicals. Large collections of confiscated liturgical books were collected during the 19th and early 20th centuries throughout the diocese.

Keywords: library of Sofia Cathedral, library of Mezhygorsky Monastery, books from Kiev–Sofia Spiritual School, key holder of the cathedral.

УДК 130.1

Заторський о. Н.,
 докторант богослов'я в університеті м. Фрібур
 (Швейцарія), o_nazarij@yahoo.de

МАЛОЗРОЗУМЛІ Й РІДКОВЖИВАНІ СЛОВА «ПОСЛАННЯ МИСАІЛА» ТА ЇХНЯ ЕТИМОЛОГІЯ

Хоча деякі малозрозумлі слова «Послання Мисаїла» вже були пояснені раніше, та грамота й досі служить джерелом вельми цікавих знахідок. Головна увага в цьому дослідженні присвячена тим словам із послання, які в минулому стали причиною численних хибних теорій та інтерпретацій,

зокрема припущення, що один із підписантів був кавалером Ордену Золотої руни. У статті досліджено етимологію й показано семантику тих слів, які досі не знаходили належного пояснення та через свою важкість і відсутність належної словникової бази при перекладі (зокрема польською) часто просто транскрибувалися чи взагалі оминалися. Ця невелика стаття покликана заповнити цю прикру прогалину.

Ключові слова: «Послання Мисаїла», староукраїнська мова, церковнослов'янська мова.

«Послання Мисаїла до папи Сикста IV», датоване 1476 р., було вперше опубліковане унійним митрополитом Іпатієм Потієм у Вільні 1605 р. зі знайденого в церкві у Крево збірника. Незважаючи на видане віленським магістратом підтвердження стародавності збірника, в якому містилася ця грамота [3, с. 197–198], сучасники І. Потія в полемічному запалі відмовилися визнавати автентичність документа й піддали його нищівній критиці, вважаючи за фальсифікат уніатів для обґрунтування давності унії в Київській митрополії [11, с. 229].

Однак цей скепсис виявився цілком безпідставним: наприкінці ХХ ст. було виявлено два давніх тексти грамоти Мисаїла, які постало задовго до унії. Зокрема, у Смоленському краєзнавчому музеї виявлено повний список послання, датований 1520–ми роками [19, ч. 3, с. 626], а в Синодальному зібранні Державного історичного музею Москви – доволі великий уривок твору, датований 1550–ми роками [17, с. 285]. Відтак останній було видано 1992 [19, ч. 5, с. 1071–1074] та 2002 [17, с. 291–296] року, а Смоленський список – 2013 р. [8, с. 410–427].

Таким чином, до надрукованого І. Потієм Кревського списку додалося ще два. Крім цього, було ідентифіковано дві копії, в основу яких лягло «Послання Мисаїла» [5; 7, с. 393–400]. Всі ці знахідки відкрили шлях до напрацювання критичного тексту грамоти, метою якого є відтворити її архетип – текст, на базі якого постали всі інші документи, які дійшли до наших днів. Однак такому починанню має передувати всебічне дослідження наявних текстів, у тому числі з філологічного боку. Дане дослідження покликане висвітлити один із таких аспектів, а саме – вказати на деякі рідковживані та малозрозумілі слова грамоти та представити їхню етимологію й семантику, що сприятиме правильному відтворенню архетипу грамоти.

На жаль, із першодруку І. Потія оригінальною церковнослов'янською мовою до нашого часу не дійшло жодного примірника. Навіть у ХІХ ст. було лише два таких екземпляри, та й ті неповні. Тому 1869 р. галицький історик і філолог, священник Української Греко-Католицької Церкви о. Антоній Петрушевич повторив текст надрукованого І. Потієм послання на підставі рукописних списків із нього [13, с. 223–260; 25]. При цьому о. Петрушевич у своєму коментарі до перевиданого ним «Послання Мисаїла» подав також пояснення деяких наявних там малозрозумілих слів: «З важкозрозумілих сьогодні слів, які зустрічаються в цьому посланні, є слова **истькмѣти** – comparare, compingere – скласти, зладити; **прерутити** (кричаніємь) – від рутити, рютити – agitare, польск. gzićieć, przegzićieć – натомість рютити (від рути – rugire) – те ж, що сичати – sibilare; **сопль** – tibia – сопілка, флюяра. **На четвероносоной божие носяще** в латинському перекладі звучить: In quadrigis et lecticis munus gloriae Dei ferentes (див. Ісаїя 66, 20); **гранесловіе** – ακροστιχίς, versificatio» [25, с. 33–34].

Звісно, тими кількома словами, які пояснив А. Петрушевич, ряд важкозрозумілих слів у посланні не вичерпується. Тому тепер, готуючи критичне видання тексту грамоти і повний його переклад українською мовою, розглянемо деякі малозрозумілі та рідковживані слова, особливо ті з них, які не засвідчені в найповнішому на сьогодні словнику церковнослов'янської мови авторства Г. Дяченка [12], ані в «Словнику староукраїнської мови ХІV–ХV ст.» [23], а також якщо подані там тлумачення відповідних слів не підходять до контексту, в якому їх ужито в листі Мисаїла. Відразу слід зауважити, що до цієї статті не ввійдуть ті словоформи, які вже були розглянуті в попередніх публікаціях, де йшлося про сліди народної мови [9, с. 7–11] та іншомовні запозичення [6] в «Посланні Мисаїла», оскільки семантика їх (там, де вона була незрозуміла) вже наведена в зазначених публікаціях.

Для того, щоб правильно окреслити значення таких слів, буде проведено пошук відповідних основ у словниках, а також наведено паралелі з історичних документів і художніх творів, перевіряючи зроблені висновки щодо семантичного навантаження певного слова в контексті послання, яке задає перші напрямні пошуку та є визначальним щодо його результатів.

Почнемо з чи не найбільш загадкового з усіх малозрозумілих і рідковживаних слів грамоти Мисаїла – слова «стрыхъ». Проблематичність встановлення його семантики пояснюється тим, що немає змоги визначити з контексту що воно достеменно означає, а ті значення, які могли б підійти, суперечать історичним даним. Ясно лише, що йдеться про якусь золоту відзнаку, пов'язану з Іспанією, бо на самому початку послання читаємо: «Благородный мужь, пань Салтань Александрь, великославный рыцер божіа гробу, и ушьпанский златаго стрыха носитель» [3, с. 200].

Готуючи польський переклад грамоти, митрополит Іпатій Потій переклав цей титул як «Zacnie Urodzony mąż Pan Sołtan Alexandrowicz wielce sławny Rycerz Bożogrobski y Hiszpańskiego Aurei Veleris nośiciel Podskarbi wielkiego sławnego dworu Najaśniejszego Krola Każimierza» [30, арк. Aii]. А щодо слів «ушьпанский златаго стрыха носитель» додав іще маргінальну примітку, в якій повторює ту ж думку, що Солтан був кавалером Ордену Золотої руни: «to iest luzon albo aurey weleris» [30, арк. Aii].

На хибність такого тлумачення було звернено увагу вже віддавна. Так, анонімний перекладач послання польською мовою в ХІХ ст. зауважив: «При підписі Солтана Олександра додано, що він є «ушьпанский златаго стрыха носитель» («іспанський Золотої руни носій»); однак це не узгоджується з хронологією, оскільки Золоте руно стало лише пізніше, допіру в ХVІ ст., іспанським орденом... Те, що він тут названий іспанським, коли щонайбільше міг називатися бургундським, пояснюється тим, що підпис не є достовірно переписаний писцем, а є з поясненням, пізніше долученим до підпису... Таким чином, це не достовірний підпис, а зроблений іншою рукою опис особи, яка там була підписана. До такого опису додав потім пізніший, другий або третій переписувач, те слово, яке йому видавалося потрібним: іспанський, бо на той час Орден Золотої руни вже перейшов був до Іспанії» [31, с. 159–160].

Та порівнюючи цей титул із кириличного видання І. Потія 1605 р. з текстом Смоленського списку, мусимо відкинути тезу про те, що прикметник «іспанський» біля нагороди шляхтича був пізнішим додатком, оскільки той же прикметник знаходимо й у Смоленському списку грамоти [8, арк. 225зв]. Сумнівно, що писець рукопису СОКМ 9907, який постав у 1520–х рр. у далекому Смоленську, настільки орієнтувався в тонкощах європейської політики, щоб знати, якому монаршому дому саме належить гротмейстерство Ордену Золотого руна, тим більше, що хронологічно Карл V (через якого воно перейшло до Іспанії) став спершу герцогом Бургундії (у 1515 р.), офіційно ж у своєму титулі іменувався також імператором Священної Римської імперії (з 1520 р.), відтак королем Німеччини, і лише потім згадувалося королівство Іспанії (почав правити Іспанією з 1516 р.). Не кажучи вже про те, що перша іспанська інвеститура Ордену Золотого руна відбулася допіру 1519 р., про що теж навряд чи могло бути відомо руському переписувачеві.

Порівнюючи тексти різних списків «Послання Мисаїла», наштовхуємося на іншу дилему, адже в Смоленському списку вжито не «стриха», як в оприлюдненому І. Потієм рукописі, а «страха» [8, арк. 225зв]. Однак на користь саме першого варіанту написання цього слова свідчить інший важливий документ – реєстр майна Олександра Солтана, укладений його сином після смерті батька [18, с. 871–877]. Сам реєстр постав, судячи з усього, ще перед роком 1516 [18, с. 869, 871], тобто теж іще перед тим, як Карл V став королем Іспанії (після чого іспанським став і Орден Золотого руна). У ньому читаємо: «На двух качалехъ стрыхъ Ушпаньский перловый» [18, с. 872].

Отож, опис відзнаки з реєстру майна Олександра Солтана підтверджує правильність написання слова в Потієвому виданні «Послання Мисаїла»: саме «стрихъ», а не «страхъ», як подає Смоленський список, де форма «страха» виникла, вочевидь, внаслідок прогресивної асиміляції. З іншого боку, впадає у вічі різниця в описі цього предмета, адже в реєстрі, на відміну від грамоти, його названо не «золотим», а «перловим». Якби такий опис був у титулі Олександра Солтана в «Посланні Мисаїла», навряд чи І. Потієві та іншим перекладачам спало б на думку перекладати відповідне словосполучення як мову про Золоте руно, тоді як наявність слова «золотий» наче сама підводила до хибного перекладу відзнаки й у цю пастку потрапили обидва перекладачі польською: як Іпатій Потій у 1605 р., так і анонімний перекладач XIX ст.

Однак навіть для такого хибного перекладу, звісно, потрібні певні лінгвістичні підстави. Збагнути їх допомагає о. Антоній Петрушевич, який у своєму коментарі до перевиданого ним «руського» тексту «Послання Мисаїла», розбираючи лексику грамоти, зауважив, що правильно має бути «стригъ», а форма «стрихъ» є наслідком впливу білоруської (?) мови [25, с. 33]. При цьому значення цього правильного на його думку слова «стригъ» він не подав. І хоча в словнику церковнослов'янської мови слів «стригъ», як і «стрихъ», немає [12, с. 673, 677, 1109], однак знаходимо належне до церковнослов'янської слово «стригъ» у словнику В. Даля [26, т. 4, с. 348], де воно має значення «стрижка», а за джерело, на яке посиляється укладач, служить

книга Йова 31, 20: «От стрига агнець моих согрѣшася плещи ихъ» [1, арк. 273]. На те саме місце з Книги Йова покликається й «Словарь русского языка XI – XVII вв.», наводячи, однак, для слово «стригъ» дещо інше значення – «те, що зістрижено», «зістрижена вовна» [21, вип. 28, с. 166]. Напевно, якраз це значення мав на увазі й А. Петрушевич, говорячи, що правильно мало бути «стригъ» і розуміючи під цим словом саме овечу вовну, а під нагородою, яку описано в «Посланні Мисаїла», орден Золотого руна.

Для прояснення семантики слова «стрихъ» та причин вибору О. Солтаном саме його варто поглянути на докладний опис цієї відзнаки в реєстрі майна покійного шляхтича: «На двухъ качалехъ стрыхъ Ушпаньский перловый, со шлягомъ трясеньымъ, уроблено в него чотыри гривенки перель, а за пять копъ шлягу» [18, с. 872]. Під «шлягом», очевидно, мається на увазі стрічка або тасьма – той же словник Б. Грінченка фіксує такі значення для слова «шляк» [22, т. 4, с. 504] (зміну «г» («г») на «к») можна пояснити доволі поширеним оглушенням дзвінкої приголосної в кінці слова). Тож можна з великою долею певності сказати, що це був орден, який носився на стрічці.

Після наведеного вище аналізу історичних відомостей стосовно Ордену Золотого руна, який на 1476 р. ніяк не міг називатися іспанським, оскільки належав герцогу Бургундії, а також даних, які маємо з джерел стосовно відзнаки О. Солтана та його мандрівки до Іспанії [29, с. 367–401], можемо з певністю сказати, що під словами «златаго стрыха» точно не мався на увазі орден Золотого руна, а йшлося про іншу багато оздоблену перлами золоту відзнаку іспанського походження, яка, напевно, носилася на стрічці. З огляду на те, що інший мандрівний лицар, Йорг фон Егінген, який рівно ж відвідав того ж короля Кастилії Енріке IV майже в той сам час, що й О. Солтан, і теж отримав від нього ряд відзнак, називав «Іспанським орденом» саме Орден Луски [28, с. 63], виглядає, що його мав на увазі й руський шляхтич, додаючи до опису ордену слово «іспанський».

Збагнути ж етимологію вжитого як у грамоті Мисаїла, так і в реєстрі майна Олександра Солтана слова «стрихъ» допомагає словник української мови Б. Грінченка, в якому воно означає те саме, що й «стрихіль» – «інструмент для розтягування шкіри» [22, т. 4, с. 216]. На перший погляд, це значення також сприяє поширенню серед давніших перекладачів хибному тлумаченню, згідно якого йдеться про орден Золотого руна, однак Олександрові Солтану, який, вочевидь, сам же й використав термін «стрихъ», ставлячи свій підпис під «Посланням Мисаїла», могло йтися тут насамперед про семантику «розтяжка», себто про відзнаку, що носиться розтягнутою на стрічці. З іншого боку, на вигляд орден Луски цілком міг бути сприйнятий за шкуру якоїсь тварини, тож імовірно, що слово «стрихъ» було вжито ще й із цієї причини.

На наведених міркуваннях про семантику й причини вибору слова «стрихъ» ми наразі зупинимося, оскільки історії введення в обіг і побутування в науковому середовищі тези про те, що Олександр Солтан був кавалером Ордену Золотого руна, присвячено окрему статтю [32, с. 217–228], в якій цю тезу й спростовано. Наразі ж повернемося до розгляду інших малозрозумілих і рідковживаних слів у грамоті Мисаїла.

До останніх належить, зокрема, слово «не соннымъ», яке, швидше за все, слід писати разом – «несопнымъ». У виданні грамоти Мисаїла 1605 р. читаємо: «но силною молитвою и не соннымъ бдениемъ» [3, с. 210]. Те, що на цьому місці мало бути саме «несопнымъ», свідчить і Смоленський список, де це слово, однак, написано з помилкою (прогресивна дистантна асиміляція): «но силною млт□вою и несопнымъ бдѣнемъ» [8, арк. 237зв]. Слова цього, на жаль, не вдалося знайти ні в словнику церковнослов'янської мови [12, с. 350, 1059], ані староукраїнської [23, т. 2, с. 44], ані в словниках сучасних української чи російської мов.

На певні міркування щодо семантики слова «несопный» наводить однокореневе з ним церковнослов'янське «оусопший», яке дослівно означає «той, що заснув», відтак – «померлий» (словник Г. Дяченка подає також форму, в якій «о» випадає – «оуспший») [12, с. 762]. Окрім цього, форму «сопный», відштовхуючись від тексту Геннадієвої Біблії 1499 р., наводить іще «Словарь русского языка XI – XVII вв.», подаючи для нього значення «той, хто спить», «сонний», «сплячий» [21, вип. 26, с. 159]. Тож негативна форма «несопный», судячи з контексту «Послання Мисаїла» і порівняння з іншими однокореновими словами, означає «неусипний», «батьорий», «пильний».

Рівно ж відсутнє у словниках слово «престрашати», дієприслівникову форму якого знаходимо в Кресьському списку: «ово бо жезль пустивъ престрашая врази, въ главу» [3, с. 209]. Хоча в українській мові досі використовується подібне слово «перестрашити», яке означає «те саме, що перелякати» [24, т. 6, с. 287], однак це значення не надто пасує до контексту. У Смоленському списку дане слово подано у формі «прѣдоуштрашая» [8, арк. 236зв], для якої, однак, теж немає засвідченої форми у словнику церковнослов'янської мови [12, с. 484, 521], як і для дієслова «оуштрашати», хоча засвідчена іменникова форма «оуштрашеніє» [12, с. 764]. Як показує порівняння з іншими словами, префікс «пред-» (у Смоленському списку написаний через «ѣ») вказує на випередження чогось у часі чи просторі, на передуючу дію. Так, «преддворіє» – «місце перед двором», «преджрети» – «попередньо принести в жертву», «предзнание» – «передбачування» і т.д. [12, с. 482]. Таким чином можемо перекласти слово «предуштрашая» («прѣдоуштрашая» згідно Смоленського списку) як «лякаючи задля попередження», «попереджуючи». Подібно перекладає слово «предуштрашати» й болгарська дослідниця Пенка Філкова, подаючи для нього тлумачення «заздалегідь налякати» (що цікаво, документом, який засвідчує слово «предуштрашати» і на який вона покликається, є одне з похвальних слів київського митрополита болгарського походження Григорія Цамблака) [27, т. 2, с. 970]. Це значення набагато більше пасує до контексту, в якому це слово вжите в «Посланні Мисаїла», тож при відновленні архетипу грамоти слід на цьому місці віддати перевагу свідченню Смоленського списку, завдяки якому можемо відновити первісну форму цього слова: «пре(ѣ)д(ъ) оуштрашая». Від неї, через втрату літери «д» (яка випала, бо, швидше за все, була надрядковою), утворилася й помилкова форма Кресьського списку «престрашая», тоді як у Смоленському збережено первісну форму, включно з типовим для другого південнослов'янського

впливу написанням із «ѣ» після «р» для слів із неповноголосними сполуками [2, с. 137; 4, с. 244].

У тому ж реченні, де є «предѣоуштрашати», бачимо ще одне важкозрозуміле слово: «другое стремленієм обюродень ногою пхнувь, и хребетное составление преломи» [3, с. 209]. На те, що «стремленіє» належить до слововжитку архетипу послання, вказує наявність його й у Смоленському списку: «другое стремлениемъ обюродень ногою пхнувь и хребетное съставление преломи» [8, арк. 236зв]. У «Словнику староукраїнської мови» слів із таким коренем немає [23, т. 2, с. 393–394]. У словнику церковнослов'янської мови такого слова теж не засвідчено, а спільнокореневі слова мають такі значення: «стремливо» – «стрімко, швидко» [12, с. 672], «стремный» – «крутий, стрімкий» [12, с. 673]. Цікавий переклад слів із таким коренем знаходимо в «Російсько-українському словнику сталих виразів»: «стремиться» – «прагнути, стреміти, пориватися», а для «стремление» знаходимо переклад «поривання» [16, с. 809]. Такі ж значення подає для «стремление» і «Словарь русского языка XI – XVII вв.»: «швидкий, стрімкий рух уперед», «напад, натиск», «порив» [21, вип. 28, с. 160–161]. Однак у контексті грамоти Мисаїла це не просто якийсь порив, а порив негативний, адже наступне після нього слово «обюроденый» означає того, хто «збожеволів, втратив розум» [12, с. 370]. Тому, напевно, найбільш відповідно для цієї словоформи буде конотація, яку знаходимо для слів, похідних від «стремить», у словнику Володимира Даля: «стремливый» – «нестримний, бурхливий, палкий, нетерпеливий» [26, т. 3, с. 573]. Тож у нашому випадку слово «стремление» означає, вочевидь, «нетерпеливість», «запальність», «гнівливість».

Випадок відмінного від звичайного, засвідченого в словниках семантичного навантаження слова знаходимо у звороті «яко от единого персти вси создани есмь человекъцы, въдухновеніємъ Божіимъ оживлени быхомъ на образъ его и на подобіе божественное» [3, с. 213]. Повний словник церковнослов'янської мови подає для слова «вдохновеніє» значення «натхнення» [12, с. 915], яке не підходить за контекстом, а в «Словнику староукраїнської мови» це слово відсутнє [23, т. 1, с. 157, 208]. Оскільки в цьому звороті укладачі послання переповідають історію створення людини з книги Буття 2, 7, можемо визначити точне семантичне навантаження потрібного слова з біблійного контексту: «Тоді Господь Бог утворив чоловіка з земного пороку та вдихнув йому в ніздрі віддих життя, і чоловік став живою істотою» [20]. Тож виходячи з біблійного контексту, від якого відштовхувалися укладачі «Послання Мисаїла», «въдухновеніє» означає саме «вдихання» (в людину подиху життя), «подих» (Божий). Відповідну дієслівну форму «вдохати» зі значенням «вдувати», «передавати подихом» засвідчує також «Словарь русского языка XI – XVII вв.», хоча для іменникової форми «вдохновение» він фіксує лише таке саме значення, що й у словнику церковнослов'янської мови: «натхнення», «запал», «навіювання» [21, вип. 2, с. 41].

Разом з тим, брак для слова «вдо(у)хновение» у словнику церковнослов'янської мови також значення «подих» чи «вдихання» доволі дивний, оскільки воно зустрічається й у московських грамотах. Так, наприклад, бачимо неодноразове вживання цього слова як у формі «вдохновение», так і в написанні через «у»,

«вдохновение», у посланні дяка Михайла Вісковатого: «Мнози мневше, яко вдохновение оно то бысть душа, и яко от существа Божия подастся тому душа, еже се, не точию безумия многа, но и хулы исполнено слово, тем же убо нужно есть рещи, что бысть вдохновение оно. Понеже Божие вдохновение – действо есть Святаго Духа, яко Бог Спас вдохну на лица Апостолом, и рече: Приимите Дух Святыи, сице и вдохновение Божие человеческий разумеем Дух, есть покланяем и Свят» [14, с. 17].

Тому, виходячи з контексту грамоти Мисаїла, а також з наведених паралелей у інших джерелах, фіксуємо для слово «вдохновение» (також у формі «вдохновение») окрім значення «натхнення» також додаткове значення «подих», «видих», «вдихання» (чогось у когось/щось).

Окрім слова «вдохновение» зустрічаємо в «Посланні Мисаїла» й однокореневе з ним «духновение»: «Духа же святаго равна купно исходяща от Отца прежде, таже и Сына единомъ духовеніемъ» [3, с. 214]. Так само й у Смоленському списку: «д^ха же с^та равнакупно исходяща от от^ца прежде таже и с^на единомъ д^хновеніемъ» [8, арк. 242]. На відміну від форми «вдохновение» з властивим їй значенням «вдихання (чогось) у когось/щось», слово «духновение», як і похідне від нього російське «дуновение», означає радше «подув», «повів», «віяння», хоча, відповідно до контексту, можна вжити також «подих» (за аналогією з вітром: «подих вітру»). Так, значення «подув» засвідчує для цієї словоформи «Словарь русского языка XI – XVII вв.» [21, вип. 4, с. 381], а от у словниках церковнослов'янської та староукраїнської мов ця словоформа відсутня зовсім [12, с. 157, 971; 23, т. 1, с. 332].

До рідковживаних слів із «Послання Мисаїла» належить і слово «быстрина/быстрина». Так, у Кревському списку читаємо: «ону воду первую, пошли намъ четвероструйныхъ сих быстринь» [3, с. 220]. Те ж слово бачимо й у Смоленському списку: «ону воду первую пошли намъ четвероструйныхъ сих быстринь» [8, арк. 249]. Це свідчить про те, що розглядувана словоформа походить зі слововжитку архетипу послання. Як видно з контексту, слово це вжито у значенні течії чи річки, однак у словнику церковнослов'янської мови для слів з коренем «бистр–/бистр–» таких смислових навантажень не подається [12, с. 32, 62, 891–892, 909]. Та й «Словник староукраїнської мови» знає для словоформ «быстрица» і «бистрица» (також із закінченням «–я») лише значення «назва річки у Молдавському князівстві» та «місто у Молдавському князівстві» [23, т. 1, с. 96, 97, 137]. Натомість словник української мови Б. Грінченка фіксує цілу низку слів із коренем «бистр–», які пов'язані з водою та течією: тут і «бистрина/бистриня» (швидка течія води), і «бистринь» (те саме, що й «бистрина»), і «бистриця» (швидкий та гомінкий потік), і «бистрень», для якого подано значення «потік, швидкий ручай» [22, т. 1, с. 57]. Подібні значення фіксує для словоформ «быстрина» і «Словарь русского языка XI – XVII вв.»: «бистрина, потік», «велика швидкість течії» [21, вип. 1, с. 365, 366]. Відтак, можемо перекласти відповідне місце з «Послання Мисаїла» як «оту першу воду пошли намъ четвероструменевих (/четвероплинних) цих бистрин (/бистриць)» або «четвероструменевих цих потоків».

До слів із відмінним семантичним навантаженням належить «написание», вжите в грамоті Мисаїла в

наступному звороті: «прежде сего малу времени минувшу, послаша къ вашей всенасвятѣйшой святости от нашихъ странъ наши святіи отцы... написаніе нѣкое благопотребно вашимъ леггатосомъ Аньтоніемъ именовемъ» [3, с. 229]. Бачимо те ж слово й у Смоленському списку: «написаніе нѣкое» [8, арк. 259]. Словник церковнослов'янської мови подає для «написание» значення «перепис, ревізія, напис» [12, с. 332], однак жодне з них не підходить до контексту нашого уривка. Подібні значення – «напис, опис, перепис, запис» – подає для цього слова і словник В. Даля [26, т. 2, с. 462]. Що ж до «Словника староукраїнської мови», то він слова «написаніе» не фіксує зовсім [23, т. 2, с. 21, 22, 24]. Судячи з контексту, в якому його вжито у «Посланні Мисаїла», це слово є синонімом до «лист», «послання». У подібному значенні зустрічаємо його в романі Даниїла Мордовцева «Великий раскол»: «Аввакум за сию лютость возьми да и пришли в Москву написание некое, «О Мельхиседеке» рекомое, а в писании сем многогнѣо–таки этово Ларивона митрополита словесами, словно, сказать бы, кнотом постегал. Дошло сие написание до сестры Федосьи; она возьми и выучи его наизусть» [10, с. 484]. Як бачимо, російсько–український письменник XIX ст. вживає слова «писание» та «написание» як синоніми. Також «Словарь русского языка XI – XVII вв.» подає для «написание» крім типових окреслень «наказ», «перепис», «закріплення чогось на письмі» також значення «написаний текст», «лист», «документ» [21, вип. 10, с. 174–175]. У такому ж значенні – «лист», «документ», «послання» вжито його, вочевидь, і в грамоті Мисаїла.

Наступне рідковживане слово з «Послання Мисаїла» – це «вникнути» чи то пак «вникати». Бачимо його в наступному контексті: «тамо желаетъ и душа наша вникнути, идеже всѣ сии праведници почиваютъ, у Авраама, и Исаака, и Якова на лоне» [3, с. 226]. У Смоленському списку на цьому місці, на жаль, лакуна. Словники церковнослов'янської та староукраїнської мов слова «вникати» згідно «вникнути» не засвідчують [12, с. 81, 925; 23, т. 1, с. 183]. У словниках же сучасних мов подані значення не підходять до контексту, в якому воно вжите в «Посланні Мисаїла». Так, у словнику В. Даля для слова «вникать» наявне лише значення «уважно розглядати, обдумувати, заглиблюватися (у що) думками, старатися дійти до сутності в усій складності» [26, т. 1, с. 219]. Те ж значення знаходимо й у тлумачному словнику української мови: «старатися, намагатися зрозуміти суть чого–небудь, розібратися в чому–небудь; вдумуватися» [24, т. 1, с. 709]. Більш відповідним є значення, яке подає для «вникать»/«вникнуть» «Російсько–український академічний словник»: «(пильно) вдаватися в щось, доходити» [15, с. 120], хоча тут, звісно, «вникати» вжито вже в переносному значенні, тоді як у Посланні Мисаїла перед нами приклад прямого «входження в щось», «проникання в щось». Такі значення для словоформ «вникати» та «вникнути» подає «Словарь русского языка XI – XVII вв.»: «проникати», «потрапляти всередину», «проникати всередину, вглиб чогось» [21, вип. 2, с. 240]. Тож цілий зворот можна перекласти так: «туди бажає й душа наша проникнути, де всі ці праведники спочивають, в Авраама й Исаака, і Якова на лоні» (або ж «туди бажає й душа дістатися, де всі ці праведники спочивають, в Авраама й Исаака, і Якова на лоні»). Можливо, саме

малозрозумілістю цього слова пояснюється те, що митрополит І. Потій при перекладі грамоти польською мовою просто оминув його (місце, де мало бути пропущене слово, виділяємо зірочками й підкресленням): «Tam też pragnie u dusza nasza ***, gdzie oto ci wszyscy sprawiedliwi odpoczywaią» [30, арк. Нііі зв. (насправді цей аркуш мав би мати на лицьовій стороні номер Ніі, оскільки перед ним іде аркуш Н, а після нього Нііі)].

Прикметник «великородный» – це приклад іще одного слова, якого не знаходимо ні в словнику церковнослов'янської, ні староукраїнської мов [12, с. 71, 916; 23, т. 1, с. 162]. У грамоті Мисаїла воно зустрічається у звороті «и весь нашъ великородный и многии словенский языкъ» [3, с. 215]. Бачимо його на цьому ж місці й у Смоленському списку: «и вес ншь великородный и многыа словенскы языкъ» [8, арк. 243зв], тож слово це, без сумніву, належить до слововжитку архетипу грамоти. Таку словоформу фіксує словник Б. Грінченка у значенні «високородний» [22, т. 1, с. 132], у тому ж значенні бачимо це слово й у тлумачному словнику української мови: «належний до високого роду, до знаті» [24, т. 1, с. 320]. Тож відповідне місце послання перекладатиметься «й увесь наш благородний (або ж «високородний» чи «шляхетний») слов'янський народ». Як бачимо, тут перед нами ще один приклад слова, яке могло збагатити «Словник староукраїнської мови», в якому, на жаль, такі словоформи відсутні зовсім.

Наступне маловживане слово – це «свѣдѣти» (або «свьѣдѣти»), яке в грамоті Мисаїла вживається, принаймні, двічі: «вси бо свѣмы» [3, с. 223], а також дещо пізніше в такому ж словосполученні: «всѣ бо свѣмы» [3, с. 224]. Так само на обох паралельних місцях і в Смоленському списку: «всі бо свѣмы» [8, арк. 252зв], а тоді знову: «вси бо свѣмы» [8, арк. 253зв]. На жаль, воно рівно ж не зафіксоване в словниках староукраїнської та церковнослов'янської мов [23, т. 2, с. 320–322, 365–366, 407; 12, с. 695, 1110, 629, 1107]. Для останнього це доволі дивно, оскільки словник В. Даля фіксує форму «свѣдѣти» у значенні «відати, знати» [26, т. 4, с. 158] з приміткою, що це слово є церковнослов'янським, а як приклад наведено місце з Дій апостолів 19, 15: «Ісуса знаю и Павла свѣмъ» [1, зач. 42]. З огляду на те, що префікс «сѣ–»/«со–» вказує на причетність до когось/чогось, слово «свѣдати» означає не просто «знати», «розпізнати» чи «отримати відомості про когось», як тлумачить його «Словарь русского языка XI – XVII вв.» [21, вип. 23, с. 101], а «знати разом з кимось», «також знати», «знати теж». Тож відповідні місця «Послання Мисаїла» слід перекласти «всі бо (також) відаємо» чи «всі бо знаємо теж».

Ще одне слово, яке завдає клопоту при перекладі, це «исклоняти» чи «исклонити»: «или узгорьжена наша усердная чистая любовь, юже исклонихом от чиста сердца, къ вашей къ насвятѣйшей святости» [3, с. 229]. Те ж слово бачимо й у Смоленському списку: «или узгорьжена наша усрдна ч□стая любовь юже исклонихом от ч□ста срдца к вашей къ всеи нас□теишой с□тости» [8, арк. 259зв]. Подібного слова не фіксує ні словник церковнослов'янської, ні староукраїнської мови [12, с. 226, 237, 998, 1003; 23, т. 1, с. 449, 458], ні словник Б. Грінченка [22, т. 2, с. 194], ні тлумачний словник української мови чи словник В. Даля [24, т. 4, с. 48; 26, т. 2, с. 48]. А «Словарь русского языка XI – XVII вв.» подає

для «исклоняти» лише значення «прихилити» [21, вип. 6, с. 256], яке зовсім не підходить до контексту. Не вдалося також знайти жодних паралелей такого вживання цього слова в українській чи російській літературі, яке б семантично підходило до контексту, в якому його вжито в грамоті Мисаїла.

Можна було б припустити, що «и» на початку є додатком до префікса (як–от «складати» – «искладати» [23, т. 2, с. 348]), відтак пошукуваним словом було б «склонити» чи «склоняти(ь)». Однак і такого слова немає ні в словнику церковнослов'янської, ні староукраїнської мови [12, с. 607, 1105; 23, т. 2, с. 349], а в словнику Грінченка слово «склонити» чи «склоняти» має лише значення «схилити», як і похідне від нього зворотнє дієслово «склонитися» – «схилитися, нахилитися, кланятися» [22, т. 4, с. 137]. Такі ж значення для дієслова «склонить» подає і В. Даль, де вирінає також додаткове значення «перекопати», «вмовити когось на що–небудь», «узгодити» [26, т. 4, с. 203]. Додаткові конотації відкриває похідне від цієї форми слово «склонность» – «схильність», в т.ч. в значенні емоційному («прихильність») [26, т. 4, с. 204]. У такому ключі розумів цей зворот польський перекладач грамоти Мисаїла XIX ст., який змінив структуру речення, щоб ужити подібне польське слово «skłonic», яке є відповідником церковнослов'янського «склонити» й означає «прихилити»: «albo odepchnięta nasza serdeczna czysta miłość i czyste serce które skłoniliśmy do waszej Najśw. świętości» [31, с. 185]. Тобто вислів «любов исклонихом от чиста сердца» перекладач поміняв на «чистое сердце, еже склонихом». Однак такий переклад суперечить синтаксису й контексту листа Мисаїла, оскільки йдеться не про дію укладачів щодо серця, а про дію щодо любові. Не більше просунувся був також Іпатій Потій, який, перекладаючи відповідне місце, просто вдався до транслітерації, оскільки і йому, вочевидь, точне значення слова «ісклоняти» лишилося неясним: «abo wzgardzona iest nasza serdeczna miłość ktorąsmu skłonili szczyrym sercem» [30, арк. J].

Якщо ж відштовхуватися від кореня «клон–», то знаходимо такі значення у словниках. У словнику церковнослов'янської: «клонити» – «прихилити», «схилити когось чи щось до свого наміру» [12, с. 253]. У словнику староукраїнської слова з таким коренем відсутні [23, т. 1, с. 477]. Б. Грінченко подає значення «хилити», «прихилити» [22, т. 2, с. 252]. Найбільше допомагає з визначенням семантики слова «исклонити» «Словарь русского языка XI – XVII вв.», де для слова «клонити» зафіксовано також значення «спрямовувати», «потягати» і «спрямовуватися» [21, вип. 7, с. 177], а для слова «склонение», крім типових значень «схильність» і «намір», подано додаткові смислові навантаження «рух», «коливання», «нахил» [21, вип. 24, с. 209]. Відтак можна визначити властиве для словоформи «исклонихом» у грамоті Мисаїла семантичне навантаження: «спрямували», «направили», «скерували». Тож у контексті цілий зворот можна перекласти так: «або погорджена наша ревна, чиста любов, яку ми від чистого серця спрямували до вашої до найсвятішої святості».

Приклад іще однієї маловживаної словоформи знаходимо в наступному звороті: «терпя нѣкое отчасти изгнание правды ради Божей, да царство небесное получимъ» [3, с. 227]. Для слова «отчасти» рівно ж

немає засвідчень у словниках церковнослов'янської та староукраїнської мов [12, с. 399, 1077; 23, т. 2, с. 111]. У цьому слові переписувач Смоленського списку (або його попередників) зробив помилку, бо замість «от части» бачимо тут «от с□ті» [8, арк. 257зв], тобто «от святості», що зовсім не пасує до контексту. Знаходимо слово «от части» у словнику В. Даля у значеннях «частково, дещо, не зовсім; іноді, буває й трапляється» [26, т. 2, с. 795]. Саме останні з наведених значень якнайкраще пасують до контексту, в якому це слово вжито в «Посланні Мисаїла».

Навіть із цього невеликого аналізу видно, наскільки багатим був лексикон його укладачів і скільки вдячного матеріалу для досліджень приховує «Послання Мисаїла». Можна лише сподіватися, що на нього більше звернуть увагу дослідники, у тому числі й мовознавці, та що пошуки в цій ділянці продовжаться. Зроблені ж дослідження допоможуть як у реконструкції архетипу грамоти, так і в підготовці якісного та фахового перекладу цього високого зразка давньоукраїнського риторства сучасною українською мовою.

Список використаних джерел

1. Библия сирѣч книги ветхаго и новаго завѣта, по языку словенску. – Острог, 1581.
2. Гальченко М. Г. О времени появления и характере распространения ряда графико–орфографических признаков второго южнославянского влияния в древнерусских рукописях конца XIV – первой половины XV вв. // Лингвистическое источниковедение и история русского языка. – Москва, 2000. – С.123–152.
3. Грамота киевского митрополита Мисаила к папе Сиксту IV, 1476 г. / Архив Юго–Западной России [изд. Голубев С.]. – К., 1887. – Ч.1. – Т.7. – С.193–231.
4. Заторський о. Н. Елементи 2–го південнослов'янського впливу в наявних списках «Послання Мисаїла» / Гілея. – Київ, 2017. – №123 (8). – С.239–245.
5. Заторський о. Н. Елементи «Послання Мисаїла» в «Посланні митрополита Йосифа до папи Олександра VI» // Готується до видання в: Український археографічний збірник. – Нова серія. – Вип.21 / Український археографічний збірник. – Т.24.
6. Заторський о. Н. Іншомовні запозичення в «Посланні Мисаїла» / Готується до друку в: Гілея №125 (10).
7. Заторський о. Н. «Послання до Новгородського архієпископа Макарія» – нова редакція «Послання Мисаїла» // Український археографічний збірник. – Нова серія. – Вип.19–20 / Український археографічний збірник. – Київ, 2015. – Т.22–23. – С.393–400.
8. Заторський о. Н. «Послання Мисаїла» за Смоленським списком // Український археографічний збірник. – Нова серія. – Вип.18 / Український археографічний збірник. – Київ, 2013. – Т.21. – С.401–428.
9. Заторський о. Н. Сліди народної мови в «Посланні Мисаїла» / Гілея. – Київ, 2017. – №124 (9). – С.7–11.
10. Мордовцев Д. Великий раскол: [роман]. – Москва, 1990.
11. Пересторога / Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1851. – Т.4. – №149.
12. Полный церковно–славянский словарь / [уклад. Г. Дьяченко]. – Москва, 1993 [репринт вид. 1900 р.].
13. Посельство до папежа Римского Сикста четвертого отъ духовенства и княжатъ и пановъ рускихъ з Вильна року 1476 / «Литературный сборник издаваемый обществом Галицко–русской матицы». – Львів, 1869. – Вип.3–4. – С.223–260.
14. Розыск или список о богоульных строках и о сумнении святых честных икон диака Ивана Михайлова сына Висковатого в лето 7062 / Чтения в Обществе истории и древностей Российских (ЧОИДР). – Москва, 1858. – Кн.2. – III: Матеріялы славянские.
15. Російсько–український академічний словник / [А. Кримський, С. Сфремов]. – Київ, 1924 – Київ, 2007 (перевид.).
16. Російсько–український словник сталих виразів / [укл. Вирган І., Пилинська М.]. – Харків, 2000.
17. Русина О. Мисаїлове послання Сиксту IV за Синаодальним списком // Український археографічний збірник. – Нова серія. – Вип.7 / Український археографічний збірник. – Київ – Нью-Йорк, 2002. – Т.10. – С.281–296.
18. Русская историческая библиотека. – Т.20. – СПб., 1903.
19. Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI веков: в 5–ти част. – Москва, 1986–1992.
20. Святе Письмо Старого і Нового Завіту / [пер. І. Хоменка]. – Рим, 1963.
21. Словарь русского языка XI – XVII вв. – Москва, 1975–.
22. Словарь української мови: у 4–х томах / [ред. Б. Грінченко]. – Київ, 1958–1959 (репринт).
23. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2–х томах / [ред. колегія: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький]; Академія наук Української РСР, Інститут суспільних наук. – Київ: Наукова думка, 1977–1978.
24. Словник української мови: в 11–ти томах / [гол. ред. колегія І. Білодід]; Академія Наук УРСР, Інститут мовознавства. – Київ, 1970–1980.
25. Соборное послание русского духовенства и мирян к Римскому папе Сиксту IV, писанное из Вильны 14 марта 1476 г. / [видав. Петрушевич А. С.]. – Львів, 1870.
26. Толковый словарь живого великорусского языка / [уклад. В. Даль]; в 4–х томах. – С.–Петербург, 1880–1882.
27. Филкова П. Староболгаризмы и церковнославянизмы в лексике русского литературного языка: у 3–х томах. – София, 1986.
28. Boulton D'A. J. D. The knights of the crown. The monarchical orders of knighthood in later medieval Europe 1325–1520. – Woodbridge (Suffolk), 2000.
29. Paravicini A., Paravicini W. Alexander Soltan ex Lithuania, ritum grecorum sectans. Eine ruthenisch–polnische Reise zu den Höfen Europas und zum Heiligen Land 1467–1469 / Zwischen Christianisierung und Europäisierung. Beiträge zu Geschichte Osteuropas in Mittelalter und Früher Neuzeit. Festschrift für Peter Nitsche zum 65. Geburtstag (Her. von Eckhard Hübner, Ekkehard Klug und Jan Kusber). – Stuttgart, 1998. – С.367–401.
30. Poselstwo do Papieza Rzymkiego Sixta III od Duchowieństwa y od Książat y od Panow Ruskich / [пер. і вид. І. Потій]. – Вільно, 1605.
31. Poselstwo do Papieza Rzymkiego Syxtusa IV od Duchowieństwa książat y Panów Ruskich, z Wilna, roku 1476 // Przegląd Poznański. – Poznań, 1859. – Т.27. – С.158–188.
32. Zators'kyj N. Alexander Soltan, aurei velleris hispanici obsaervator: origins of the misconception and possible solutions of the problem / Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – С.217–228.

References

1. Bibliia. – Ostroh, 1581.
2. Gal'chenko M. G. O vremeni poyavleniya i karaktere rasprostraneniya ryada grafiko–orfograficheskix priznakov vtorogo yuzhnoslavjanskogo vliyaniya v drevnerusskix rukopisyax konca XIV – pervoj poloviny XV vv. // Lingvisticheskoe istochnikovedenie i istoriya russkogo yazyka. – Moskva, 2000. – S.123–152.
3. Gramota kievskago mitropolita Misaila k pape Sikstu IV, 1476 g. / Arhiv Yugo–Zapadnoj Rossii [izd. Golubev S.]. – Wilno/Kyiv, 1887. – Ch.I. – T.7. – S.193–231.
4. Zators'kyj o. N. Elementy 2–ho pivdenoslov'ians'koho vplyvu v naiavnykh spyskakh «Poslannia Mysaila» / Hileia. – Kyiv, 2017. – №123 (8). – S.239–245.
5. Zators'kyj o. N. Elementy «Poslannia Mysaila» v «Poslanni mytropolita Josyfa do papy Oleksandra VI» // Ukrains'kyj arkeohrafichnyj schorichnyk. – Nova seriia. – Vyp.21 / Ukrains'kyj arkeohrafichnyj zbirnyk. – T.24.
6. Zators'kyj o. N. Inshomovni zapozychennia v «Poslanni Mysaila» / Hotuiet'sia do druku v: Hileia №125 (10).
7. Zators'kyj o. N. «Poslannia do Novhorods'koho arkhieypyskopa Makariia» – nova redaktsiia «Poslannia Mysaila» // Ukrains'kyj arkeohrafichnyj schorichnyk. – Nova seriia. – Vyp.19–20 / Ukrains'kyj arkeohrafichnyj zbirnyk. – Kyiv, 2015. – T.22–23. – S.393–400.
8. Zators'kyj o. N. «Poslannia Mysaila» za Smolens'kym spyskom // Ukrains'kyj arkeohrafichnyj schorichnyk. – Nova seriia. – Vyp.18 / Ukrains'kyj arkeohrafichnyj zbirnyk. – Kyiv, 2013. – T.21. – S.401–428.

9. Zators'kyj o. N. Slidy narodnoi movy v «Poslanni Mysaila» / Hileia. – Kyiv, 2017. №124 (9). – S.7–11.

10. Mordovcev D. Velikij raskol: [roman]. – Moskva, 1990.

11. Perestoroĥa / Akty, odnosyashchiesya k istorii Zapadnoy Rossii. – Sankt–Peterburg, 1851. – T.4. – №149.

12. Polnyj cerkovno–slavyanskij slovar' / [sost. G. D'yachenko]. – Moskva, 1993 [reprint izd. 1900 r.].

13. Posel'stvo do papezha Rym'skoho Syk'sta chetvertoho ot dukhovenstva y kniazhat' y panov' ruskykh z Vyl'na roku 1476 / «Literaturnyj sbornik izdavaemyj obshhestvom Galicko–russkoj maticy». – L'viv, 1869. – Vip.3–4. – S.223–260.

14. Rozslyk ili spisok o bogoxul'nyx strokax i o sumnenii svyatyx chestnyx ikon diaka Ivana Mixajlova syna Viskovatogo v leto 7062 / Chteniya v Obshhestve istorii i drevnostej Rossijskix (ChOidr). – Moskva, 1858. – Kn.2. – III: Materialy slavyanskije.

15. Rosijs'ko–ukrains'kyj akademichnyj slovnyk / [A. Kryms'kyj, S. Yefremov]. – Kyiv, 1924 – Kyiv, 2007 (perevyd).

16. Rosijs'ko–ukrains'kyj slovnyk stalykh vyraziv / [ukl. Vyrhan I., Pylins'ka M.]. – Kharkiv, 2000.

17. Rusyna O. Mysailove poslannia Sykstu IV za Synodal'nym spyskom // Ukrains'kyj arkhеоhrafichnyj schorichnyk. – Nova seria. – Vyp.7 / Ukrains'kyj arkhеоhrafichnyj zbirnyk. – Kyiv – N'iu–Jork, 2002. – T.10. – S.281–296.

18. Russkaya istoricheskaya biblioteka. – T.20. – SPb., 1903.

19. Russkij feodal'nyj arxiv XIV – pervoj treti XVI vekov: v 5–ti chast. – Moskva, 1986–1992.

20. Sviate Pys'mo Staroho i Novoho Zavitu / [per. I. Khomenka]. – Rym, 1963.

21. Slovar' russkogoazyka XI – XVII vv. – Moskva, 1975–.

22. Slovar' ukrains'koi movy: u 4–kh tomakh / [red. B. Hrinchenko]. – Kyiv, 1958–1959 (reprint).

23. Slovnyk staroukrains'koi movy XIV–XV st.: u 2–kh tomakh / [red. kolehiia: D. H. Hrynchyshyn, L. L. Humets'ka, I. M. Kernyts'kyj]; Akademiia nauk Ukrains'koi RSR, Instytut suspil'nykh nauk. – Kyiv: Naukova dumka, 1977–1978.

24. Slovnyk ukrains'koi movy: v 11–ty tomakh / [hol. red. kolehiia I. Bilodid]; Akademiia Nauk URSR, Instytut movoznavstva. – Kyiv, 1970–1980.

25. Sobornoye poslaniye russkoho dukhovenstva i myryan k Rym'skomu pape Sikstu IV, pysannoye iz Vil'ny 14 marta 1476 h. / [vydav. Petrushevych A. S.]. – L'viv, 1870.

26. Tolkovnyj slovar' zhivago velikoruskagoazyka / [uklad. V. Dal']. v 4–x tomakh. – S.–Peterburg, 1880–1882.

27. Filkova P. Starobolgarizmy i cerkovnoslavyanizmy v leksike russkogo literaturnogoazyka: u 3–x tomakh. – Sofiya, 1986.

28. Boulton D'A. J. D. The knights of the crown. The monarchical orders of knighthood in later medieval Europe 1325–1520. – Woodbridge (Suffolk), 2000.

29. Paravicini A., Paravicini W. Alexander Soltan ex Lithuania, ritum grecorum sectans. Eine ruthenisch–polnische Reise zu den Höfen Europas und zum Heiligen Land 1467–1469 / Zwischen Christianisierung und Europäisierung. Beiträge zu Geschichte Osteuropas in Mittelalter und Früher Neuzeit. Festschrift für Peter Nitsche zum 65. Geburtstag (Her. von Eckhard Hübner, Ekkehard Klug und Jan Kusber). – Stuttgart, 1998. – S.367–401.

30. Poselstvo do Papieza Rzym'skiesgo Sixta III od Duchowieństwa y od Ksiażat y od Panow Ruskich / [per. i vyd. I. Potij]. – Vil'no, 1605.

31. Poselstvo do Papieza Rzym'skiesgo Syxtusa IV od Duchowieństwa ksiażat y Panow Ruskich, z Wilna, roku 1476 // Przegląd Poznański. – Poznan', 1859. – T.27. – S.158–188.

32. Zatorskyj N. Alexander Soltan, aurei velleris hispanici obsaervator: origins of the misconception and possible solutions of the problem / Ukrain'na–Pol'shha: istorychna spadshhyna i suspil'na svidomist'. – S.217–228.

Zatorskyj o. N., doctoral student in theology at the University of Fribourg (Switzerland), o_nazarij@yahoo.de

Some obscure and rare words of the Epistle of Misael and their etymology

Some obscure words in the Epistle of Misael have already been explained by earlier researchers, but the charter still remains a source of many very interesting finds. The author's main attention is drawn to those words of the Epistle, which

caused different false theories and misinterpretations, for example the assumption that one of its signatories was a chevalier of the Order of the Golden Fleece. The article shows the etymology and the semantics of those words in the Epistle, which so far did not find an adequate interpretation due to their obscurity and the lack of elaborated dictionaries. Therefore they were usually transcribed (mainly in the older Polish translation) or simply omitted. This article aims to fill this gap and provide an adequate translation.

Keywords: the Epistle of Misael, Old Ukrainian language, Church Slavonic language.

УДК 94(477)«1989/1997»

Кругляк Д. М.,
аспірант історичного факультету, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), dmytro.kruhliak@gmail.com

Роль радянської номенклатури у переході від партійно–радянського до постсоціалістичного моноцентризму

Проаналізовано процес становлення національної моделі місцевого самоврядування в Україні на перехідному етапі державного будівництва. Автор, зокрема, розглядає роль радянської номенклатури у переході від партійно–радянського до постсоціалістичного моноцентризму, як ключового моменту трансформації української моделі місцевого самоврядування, з пострадянської на національну. Основна увага зосереджена на питаннях перерозподілу владних повноважень внаслідок відмови від радянської моделі територіального управління. Розглядаються передумови появи політико–правових колізій перехідного періоду, пов'язаних з неузгодженістю дій і повноважень різних гілок влади, у період до прийняття профільного закону у галузі місцевого самоврядування у 1997 р. Досліджуються основні загрози та перешкоди на шляху розбудови місцевого самоврядування в Україні згідно з принципами Європейської хартії місцевого самоврядування. Спираючись на існуючу опубліковану нормативно–правову базу, документи і матеріали роботи спеціальних комісій Парламентської Асамблеї Ради Європи зроблено висновок про декларативний характер місцевого самоврядування в Україні у 1990–х рр. та практичну наявність трансформованої пострадянської централістичної моделі місцевого управління з елементами демократії.

Ключові слова: місцеве самоврядування, перехідний період, радянська номенклатура, моноцентризм, постсоціалістична держава.

Процес інституціоналізації вітчизняної системи місцевого самоврядування нерозривно пов'язаний з трансформаційними процесами перехідного періоду в Україні. У другій половині 1980–х – 1990–х рр. відбувся цілий ряд суспільно–політичних та економічних трансформацій, що докорінно змінили не тільки політичний устрій України, а й спровокували ланцюг змін в системі організації життєвого укладу населення, що й до сьогодні залишаються остаточно не усталеними, а отже, актуалізують відповідні транзитологічні історичні студії.

Сфера місцевого самоврядування не є виключенням для даного напрямку досліджень, адже цій ланці організації влади в державі якраз було властиво відновити своє існування на теренах України, в новому демократичному і національному форматі. До того ж, ознаки локальної демократії століття до того були властиві українському суспільству, однак їх вони здебільшого були втрачені тривалим періодом радянського панування.

Радянська система управління на місцях не була типовим самоврядуванням, незважаючи на те, що деякі вчені іменують її «радянською моделлю самоврядування» [6, с. 168]. Однак ми можемо говорити про існування єдиної